

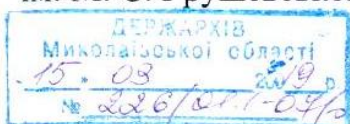
ВІДГУК

офіційного опонента Левченко Лариси Леонідівни на дисертацію Мавріна Олександра Олександровича на тему «Становлення та особливості розвитку теорії та методики археографії в УРСР (1940-ві – 1980-ті роки)», представлену до захисту на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни»

Народне прислів'я свідчить, що все нове є добре забутим старим. Отже, визначення дисертантом актуальності теми дослідження як залучення здобутків археографів 40-х – 80-х рр. XX ст. є цілком правильним. Іноді від наших сучасників ми чуємо категоричне заперечення позитивних здобутків радянської науки взагалі, й історичної зокрема, деякі з них заявляють, що вони пишуть історію «з чистого аркушу». Проте, насправді, такого не буває, оскільки минуле існує об'єктивно. Археографією радянської доби були вироблені підходи й методи, які досі лежать в основі видання архівних довідників і збірників документів. Іноді вони використовуються навіть несвідомо й справляють як позитивний, так і негативний вплив на якість сучасних публікацій. На нашу думку, до актуальності потрібно було б додати ще й «осмислення уроків минулого», оскільки реально воно присутнє в дисертації. Відтак, аналіз, представлений у дисертації, має вагоме значення, оскільки позитивні здобутки варті подальшого застосування й розвитку, а від негативних підходів сучасна українська археографія мала б позбавитися.

Сумніву не підлягає те, що дисертантом абсолютно коректно визначено об'єкт і предмет дослідження, мету, що полягала в «аналізі трансформаційних процесів у розвитку теорії та методики української радянської археографії в 40-х – 80-х рр. XX ст., з'ясування їх причин та наслідків, узагальнення теоретичного доробку кількох поколінь українських археографів для подальшого розвитку археографії», завдань, вирішення яких спрямовувалося на досягнення встановленої мети. У Вступі дисертантом зазначено, що ступінь попередньої наукової розробки проблеми є незадовільною і це в кінцевому результаті продукує штучні, викривлені концепції українського минулого, які не спираються на джерела. З цим не можна не погодитися, адже брак фундаментальних теоретичних досліджень спричиняє незадовільні результати на практиці щодня. Коректно встановлено хронологічні та територіальні межі роботи. Що ж до хронологічних меж дисертації, то варто зауважити, що у тексті дисертант набагато ширше у часовому вимірі розглянув розвиток української археографії, забігаючи у XVI ст. та у XXI ст., ніж це визначено у Вступі. Це дозволило йому висвітлити поступ української археографії протягом століть і загалом прикрасило дисертацію.

Представлена дисертація і попередньо видана монографія є результатом багаторічної плідної праці автора в сфері практичної археографії як безпосереднього укладача збірок документів та як співробітника й одного із керівників Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Ще раз підкреслимо, що автор, зважаючи на його

багатючий досвід, мав усі підстави висловити свою професійну думку з кожної порушеної проблеми і його особистий внесок є незаперечним. Апробація результатів дослідження більш ніж достатня: вона відбулася на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, результати дослідження викладено у монографії під назвою «Неочікувані здобутки втраченого часу» (Київ, 2018 р.), 32 статтях, 20 із яких опубліковано в наукових фахових виданнях і 4 – у виданнях, зареєстрованих у зарубіжних наукометричних базах. Архітектоніка дисертації зумовлена метою і завданнями дослідження й цілком відповідає періодизації розвитку української археографії, розробленій дисертантом, із якою не можливо не погодитися, а саме розділи дисертації сформовано за періодами: 1940-ві – 1950-ті рр., 1960-ті рр., 1970-ті рр., 1980-ті рр. Дисертація ґрунтується на широкому колі залучених праць і джерел, список яких налічує 359 позицій, а також інтерв'ю (усних джерел) із відомими українськими істориками й археографами Г. В. Боряком та П. С. Соханем та джерел із особистого архіву П. С. Соханя. Дисертаційне дослідження пов'язане з розробленням фундаментальних напрямів діяльності НАН України, забезпеченням виконання планової тематики Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

Розділ I дисертації висвітлює історіографію проблеми, джерельну базу та методи дослідження. Дисертантом проаналізовано максимум наявних праць із обраної теми, однак, оскільки дослідженню розвитку української археографії 40-х – 80-х рр. XX ст. в історичній науці дійсно приділялося недостатньо уваги, цей історіографічний огляд невеликий за обсягом (підрозділ I. 1).

Джерельну базу дослідження класифіковано за групами. Проте, дисертант не зробив стандартного висновку щодо її достовірності, репрезентативності та достатності для проведення дослідження (підрозділ I. 2).

У підрозділі I. 3 із методології дослідження проаналізовано лише використані методи. На жаль, дисертантом не викладено концептуальні основи дослідження, принципи і підходи, на яких воно ґрунтувалося. Від цього незрозуміло на яких методологічних засадах історичної науки базується дана робота. У докторській дисертації цей підрозділ мав би називатися не «методологія дослідження», а «теоретико-методологічні основи дослідження» й містити теоретичне підґрунтя, базоване на філософії історичної науки. Крім наведених зауважень, існує ще одне: Розділ I не містить загальних висновків.

Розділ II присвячено теоретико-методологічним питанням української радянської археографії у 1940-х – 1950-х роках. Тут варто відразу висловити незгоду із зауваженням дисертанта. Він пише: «Ключовим питанням будь-якої науки є її теоретико-методологічні засади. Їх наявність відрізняє власне науку від практики (ремесла)». У випадку археографії практикою є підготовка та видання довідників і збірників документів. Це – складна наукова робота, яку ніяк не можна назвати «ремеслом» (с. 43) !

Далі (підрозділ II.1) дисертантом увагу приділено дефініціям термінів археографія, історичний документ та історичне джерело. Визначається місце

археографії в системі історичних дисциплін, спершу як допоміжної історичної науки, потім у межах архівної справи, й, нарешті, під егідою історичної науки. Розглядаються археографічні правила видання історичних документів 1945, 1955, 1969 рр. Визначається, що основними археографічними методиками 1940-х – 1950-х рр. були уніфікація та вибірковість. Дисертантом детально проаналізовано методи, запроваджені за тих часів. Цілком слушно наведено приклад про видання у 1950-х рр. збірника документів про революційний рух в Таврійській губернії. Дисертант пише, що укладачам цього збірника необхідно було подолати стереотип про домінуючу роль меншовиків у цьому регіоні, тому вони використали методи вибіркового відбору документів для публікації, підготовки розгорнутої передмови й приміток. За допомогою цього вони довели провідну роль більшовиків у революційному русі Таврійської губернії. Цілковито погоджуємося із цим. І варто було б сказати більше, оскільки в 50-ті рр. ХХ ст. повсюдно в Україні видавалися збірники документів про революційний рух, у яких саме за допомогою зазначених методів (уніфікації, вибіркової, розгорнутих передмов, коментарів) викривлялася історія на користь радянської влади. Ми можемо навести ще один такий приклад з нашого регіону – збірку документів «Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине. Февраль 1917 г. – март 1918 г. Сборник документов и материалов» (Николаев, 1957 р.), у якій передмова написана на 26 сторінках, документи підібрані тенденційно, так, щоб вони відображали провідну роль більшовиків і їх загальну підтримку населенням і т. д. Таких прикладів можливо було б навести багато. Дисертант доходить висновку, що у 40-х – 50-х роках ХХ ст. відбулося підпорядкування археографії потребам історичної науки, що вплинуло на всі аспекти теорії цієї науки. Сама теорія археографії мала підпорядковуватися меті й завданням історичної науки. Так, дійсно, позитивним аспектом було те, що предметом археографії стало історичне джерело, а методика спрямовувалася на перетворення пам'яток минулого на джерела для історичних досліджень (це в теоретичному плані). Але ж варто було додати чиї потреби обслуговувала тоді історична наука, а були то потреби радянського режиму, котрий прикриваючись історичною наукою, приховував правду від людей.

Розділ II. 2 «Основні тенденції у формуванні теоретико-методологічного рівня української радянської археографії». Тут автор дисертації вказує, що уніфікація і вибірковість як методи роботи із українськими історичними джерелами не завжди були прийнятними, тому низка українських археографів пропонувала застосовувати індивідуальний підхід до кожного історичного документа та принцип повноти при його відтворенні. Ця тенденція проявилася особливо виразно в едиційній археографії.

Далі дисертант зазначає, що дослідження методологічних питань буде неповним, якщо не згадати про роль досліджень з історії археографії як окремих методологічних шляхів. Він підкреслює, що дослідники історії археографії (Я. Ісаєвич, С. Яковлев, Б. Ватуля) вказували на розвиток української археографії під російським впливом. Разом із цим, Я. Ісаєвич пов'язав зародження археографії в Україні з аналогічними процесами у Західній Європі і датував початок археографії в Україні не з ХVII ст. (як то було в Росії за Петра I), а з ХVI ст.

Дисертант підкреслює, що історія археографії використовувалася українськими ученими як метод вирішення нагальних питань, а до нагальних він відносить лакуни, що сформувалися в історії археографії на 1950-ті – 1960-ті рр. (доба УНР, Українська держава П. Скоропадського тощо). Використовуючи дослідження з історії археографії (тобто розглядаючи попередній досвід публікаційної діяльності) українські археографи змогли розглянути багато важливих і заборонених тем, у т. ч. доби феодалізму. Підсумовуючи, дисертант пише, що дослідження історії археографії саме по собі є важливим методологічним питанням. Він робить доцільний екскурс в історію української археографії XVI–XIX ст. Це зовсім не обтяжує його дослідження, навпаки ним продемонстровано як вироблені у давньому минулому методи потрапляють до археографії 40-х – 80-х рр. XX ст. Він навіть звертає увагу на такий цікавий момент як створення й публікація фальсифікатів (с. 70). Крім цього, дослідник приділяє значну увагу дисертації Б. Ватулі й підсумовує, що саме цим ученим була відтворена й досліджена тяглість археографічної традиції в Україні. Однак, на нашу думку, варто було подати й критичні зауваження до праці Б. Ватулі, особливо щодо оцінки археографічної діяльності історичних товариств (щодо вироблення власних методик і стихійних підходів до проблеми публікації джерел – (Одеське товариство історії та старожитностей, с. 72; *протилежні думки щодо діяльності цього товариства та А. Скальковського в царині едиційної та камеральної археографії наведено у публікаціях В. М. Хмарського (див.: Хмарський В. М. З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський (1998); Хмарський В. М. Початок археографічної діяльності в Одесі (1997)), О. Ковальчук (див.: Ковальчук Оксана. Роль і місце актової документації в дослідженні історії Нової Запорозької Січі А. Скальковським: джерелознавчий та археографічний аспект (2014)).*

У дисертації виокремлюється проблема інституалізації української радянської археографії у 1917–1960 рр., указується, що археографічна мережа тих часів поділялася на партійну, академічну та архівну й детально розглядаються напрями роботи та здобутки кожного з цих осередків. Дисертант підкреслює, що найпродуктивнішим і найрізноманітнішим за тематикою видань був період з 1926 по 1933-й рік і називає видання збірників документів з історії України, що побачили світ за цього періоду.

Особлива увага звертається на археографічну діяльність Істпартів, заснованих у 1922 р. Щодо Істпартів, варто було б указати на різницю між зібраними цими комісіями матеріалами, що відклалися у фондах Істпартів, і фактично виданими збірниками документів. Наприклад, фонд П-1817 Миколаївського істпарту, що зберігається в держархіві Миколаївської області, містить багатющий матеріал з історії Української революції 1917-1921 рр.: там є документи про всі, наявні на той час, партії (есдеків, есерів, анархістів, кадетів, різних національних партій – естонців, латишів, сіоністів, БУНД, Поалей Ціон тощо, та українських партій – УСДРП та УСРП), громадські рухи, організації, складні процеси, неоднозначну реакцію населення, різноманітні події, діячів, у т. ч. про українські. Видані ж збірники документів містять лише тенденційно підібрані документи про провідну роль більшовиків і їх перемогу. У Миколаєві ми спостерігаємо тенденцію до знищення тих людей, які працювали в Істпарті

(так 1937 року були розстріляні голова Істпарту, ректор Миколаївського учительського інституту Василь Фідровський (за дорученням Істпарту звертався до Л. Троцького за спогадами про початок його революційної діяльності у Миколаєві, а потім саме за листування із Л. Троцьким був репресований), заступник голови Істпарту, викладач інституту та співробітник архіву й музею Микола Лагута (за участь у Спілці визволення України), репресовані інші співробітники комісії). Доступ до документів, зібраних Істпартом, було обмежено. Імовірно, такі самі спостереження можна зробити й на істпартах інших регіонів. Тому висновок дисертанта про те, що місцеві істпарти фактично відтворювали тематику, розроблену Істпартом ЦК КП(б)У, є трохи поспішним. Істпарти робили свою роботу грамотно, ретельно, відповідально, а радянська влада приховувала правду: репресуючи співробітників істпартів і використовуючи методи археографії для видання збірників, які фальсифікували історію України.

Про самі репресії археографів дисертант зазначає побіжно, указуючи лише на те, що «період сталінських репресій перервав бурхливий розвиток академічної археографії». На нашу думку, якщо вже був зроблений екскурс в історію археографії XVI-XIX ст., то варто було б назвати імена репресованих археографів.

Дисертант пише, що в повоєнний час археографи повернулися до історичної тематики й було видано низку значущих для історії України документів, у т. ч. «Документи Богдана Хмельницького», «Україна перед визвольною війною 1648-1654 рр.» тощо.

Підрозділ II. 2. 2 дисертант присвятив розвитку камеральної археографії, центрами відродження якої стали археографічні осередки у системі державних архівів. Слушно зауважено, що до основних питань, за якими у 1950-х рр. були зроблені методичні напрацювання, належали правила видання путівників і описів фондів. Дисертант детально розглядає нормативні документи та методичні настанови (Т. Снитко, С. Майборода, А. Санцевича), що регулювали ці видання. Цілковитим погоджуємося із висновком дисертанта щодо відходу на задній план принципів узагальнення для кращого відображення змісту фондів і проголошення принципу вибіркового анотування. Саме так були побудовані путівники 50-х–60-х рр. XX ст. Цю ваду українські архівісти намагалися подолати вже за часів Незалежності, коли під керівництвом Г. В. Боряка з 2000 р. реалізовувалася галузева програма «Архівні зібрання України». Навіть на відбір фондів до анотування за радянських часів спостерігався партійно-політичний вплив. Цю тезу дисертант намагався висловити, цитуючи С. Майбороду, який указував, що анотуватися повинні лише «матеріали фондів, що можуть бути використані в науково-політичних і народногосподарських цілях» (с. 84).

У підрозділі II. 2. 3. 1 аналізуються вироблені українською археографією методи публікації збірників історичних документів, а саме етапи підготовки збірників, організаційні питання, принципи виявлення і відбору документів, структура збірника, вибір тексту документа для публікації, передача тексту, заголовки, датування, легенда, коментарі, покажчики, оформлення тощо. З цього приводу дисертант аналізує публікації І. Бутича, І. Дьомкіна, Є. Корнеєвої, В. Місюри, правила 1955 р. На нашу думку, важливо те, що дисертант акцентував увагу на включенні до збірників матеріалів періодики, які в 1950-х рр. було

підвищено до рівня повноцінних історичних джерел. Аналізуючи правила 1955 р., автор дисертації звернув увагу на підхід до публікації «ворожих» документів. Суттєвим недоліком дотримання цих правил дисертант вважає втрату багатьох цікавих і маловідомих документів (знов таки через ідеологізацію їх відбору до публікації), змістовний дубляж і надання збірникам документів ілюстративного характеру. Процитовано статтю В. Стрельського «До питання про критику документальних джерел», у якій надавалися поради як потрібно працювати із буржуазними документами щоб розвінчати їх «брехливу фразеологію». Щодо аналізу методологічних підходів дисертантом зроблено висновок про пошук українськими археографами можливостей відходу від документальної ілюстративності історичних тем і переходу до дійсно археографічної роботи (йдеться про висліди щодо походження тексту, текстологічні різночитання тощо). Далі дисертант приділяє увагу науково-довідковому апарату, можливості якого використовувалися українськими археографами для формування уявлення про комплекс документів, із якого походив документ, уміщений до публікації. Головні зауваження до роботи над текстом документа в 40-х–50-х рр. XX ст. з боку дисертанта полягають у вільному поводженні з текстом, необґрунтованих скороченнях. Справа в тому, пише автор дисертації, що скорочення були зручною формою для «підгонки» «неслухняного» документа під потреби висвітлення тієї чи іншої теми.

У підрозділі II. 2. 3. 2 дисертант розглядає теоретичні здобутки на рівні видавничих проектів і доходить висновку, що республіканські осередки видавали збірки вищої якості, ніж обласні. На нашу думку, з цим можна сперечатися, оскільки це твердження наведене без достатніх прикладів (крім цього, багато обласних збірників було видано в Києві, у видавництві «Наукова думка»). Також автор вважає, що існували розбіжності на рівні стилю видання між найкрупнішими партійними, академічними та архівними осередками. Указано також на різницю у виданнях 40-х і 50-х рр. XX ст.: за перших поширеною була практика вміщення копій та матеріалів преси, а за других – крім основного масиву документів із преси, окремо окреслювалося коло оригінальних документів. Загалом у підрозділі аналізується широке коло виданих збірок документів, їх наповнення, структура, якість та методи, застосовані археографами.

Підрозділ II. 2. 3. 3 висвітлює спроби запровадження альтернативних методик. Зокрема зазначено, що розвиток цих альтернативних методик викликала стаття П. Фостик про роботу над збіркою документів «Соціальна боротьба в місті Львові в XVI – XVIII ст.» (Львів, 1961), в якій містилися документи, писані іноземними мовами. І хоча за тих часів не могло бути вироблено власних теоретичних засад української археографії, але археографи описали ті труднощі, з якими їм доводилося стикатися під час опрацювання документів із національної історії. Як один із альтернативних методів подається запропонований О. Бевзо метод передачі староукраїнських текстів за допомогою транскрипції. У висновках дисертант зазначає, що українські археографи водночас «некритично» наслідували загальносоюзні правила й виробляли власні теоретико-методологічні засади.

У підрозділі П. 2. 4 розглядається видова археографія, а саме актова. На нашу думку, тут варто було б приділити увагу взаємовпливам актової археографії та дипломатики, хоча б побіжно, адже у цих наук схожі об'єкт, предмет дослідження та завдання.

Розділ III дисертації присвячено трансформаційним процесам в українській радянській археографії 1960-х років. Дисертант звернувся до праці М. Селєзньова «Предмет і питання методології радянської археографії», указуючи, що саме в ній було порушено питання про дослідження теоретичних, а не методологічних питань і поставлено питання про предмет археографії. У 1960-х роках лунають протести проти принципу вибіркової й вимоги, щоб навіть джерела масового характеру видавалися без його застосування. Дисертант детально розглядає дискусію про типи, види і форми видання, різницю між академічним типом видання та масовим, указує на зміну орієнтації з теми видання на тип, науковому типу якого почали відповідати пофондові публікації. Приділено увагу методиці підвищення інформативності документа як історичного джерела (застосування табличної та регестової форми публікації документів, опрацювання статистичних джерел). Разом із цим дисертант за допомогою аналізу праці В. Стрельського доводить, що у 1960-ті рр. археографія не позбавилася принципу вибіркової, оскільки її головним завданням залишався розшук і публікація матеріалів про роль народних мас в історії, масові народні рухи, історію компартії тощо. Дисертант привертає увагу до кібернетики, за допомогою якої уніфікація та вибіркковість тільки посилювалися. Йдеться й про такі методи як скорочення тексту та публікація документів у витягах. Дисертант розглядає дискусії в середовищі археографів тих часів, наголошуючи на протестах проти препарування тексту (тобто проти скороченої форми публікації та табличної форми). Дисертант вважає, що в цих суперечках відобразилося протистояння між джерелознавством, яке мало на меті інформування про наявність джерел, і археографією, яка на той час орієнтувалася на історичний документ як пам'ятку. Дослідник пише, що «Важливим етапом у становленні уявлення про українські історичні пам'ятки, як про окремий об'єкт дослідження, стала розробка правил передачі тексту пам'яток писаних українською мовою» (с. 162). Значну увагу приділено ролі допоміжних історичних дисциплін, які формували уявлення про відмінності українських пам'яток від, наприклад російських, і впливали на розвиток археографії (див. аналіз *«Правил видання пам'яток української мови XIV – XVIII ст.» М. Пецака та В. Русанівського (транслітерована передача), та правил О. Бевзо (транскрибована передача), зроблений дисертантом*). На думку дисертанта, поява «Правил видання пам'яток української мови XIV–XVIII ст.» була ключовою подією у процесі вироблення норм передачі пам'яток, писаних староукраїнською мовою. Для кращого висвітлення цієї проблеми дисертант вдається до аналізу «Правил передачі тексту кириличних документів XVI–XVIII ст. дипломатичним та науково-критичним методами» авторства У. Єдлінської та В. Страшко (методи транслітерації та транскрипції). Продовжуючи розгляд дискусій 1960-х років, дисертант звертається до праці В. Романовського, котрим було вказано на недоліки як археографії історичних джерел, так і археографії, предметом якої була пам'ятка. В. Романовський

указував, що робота археографа полягає в аналітиці. Крім цього, він наполягав на подоланні примітивного підходу до формування збірок історичних джерел за певною тематикою: потрібно публікувати не лише ті документи, що прямо підкріплюють тематику, але й альтернативні документи, що містять протилежну думку, оскільки історик має отримати ґрунтовні докази й дотриматися принципу об'єктивності й неупередженості. Дисертант доходить висновку про значний внесок В. Романовського в розвиток археографічної думки 60-х рр. ХХ ст. й окреслення нового перспективного шляху української радянської археографії – «створення власного предмету шляхом наукового дослідження і особливої форми публікації пам'ятки».

У підрозділі ІІІ. 2. 2 дисертант розглядає яким чином важливі актуальні питання теорії відобразилися у видавничих проектах 1960-х рр., підкреслюючи кращу якість археографічних передмов, спроби передачі текстів документів без скорочення (хоча поряд із цим зазначає, що документи «з ворожого табору» продовжували публікувати у скороченні), наявність кращих коментарів, передачу орфографії тощо.

Окрему увагу дисертантом приділено змінам у царині актової та літописної археографії, які, на його думку, формувалися як окрема археографічна галузь й виробляли власні правила. Дисертант детально розглядає проблеми, порушені в статтях А. Генсьорського та Й. Маркевича, котрі вимагали зміни підходів до публікації актових джерел, у т. ч. й щодо визначення їх автентичності, Я. Дашкевича (щодо класифікації актів у межах видової групи; розшуку та «інвентаризації» актових джерел, розпорошених по архівах України; дослідження актових книг з різних точок зору; унормування термінології). Щодо фактичної публікації актових книг дисертантом підкреслено важливість доробку українських філологів. У царині літописної археографії дослідником аналізується дисертація О. Бевзо, доробок ученого щодо подачі пам'яток визначено як найперспективніший для того часу.

До Розділу ІІІ дисертантом зроблено ґрунтовні висновки. На нашу думку, важливо, що дисертант у висновках знову звертає увагу на цінність дискусії про тему й тип видання, зокрема демонструє їх вплив на сучасність (прийняття рішення про корпусність видання «Архіву Коша Нової Запорозької Січі», яке, хоча й є тематично спрямованим, але ця тематичність висвітлює різнобічні сторони життя козацтва). Відтак, хоча тематичності не можна позбавитися, однак можна уникнути її штучної нав'язливості. Другий висновок автора стосується вдосконалення археографічного супроводу (зокрема щодо кращої підготовки передмов). Дисертант вважає, що концепт «історичне джерело» хоча й був детально розроблений у 60-ті рр., але він себе вичерпав, що стало причиною пошуків нового предмету дослідження в 70-ті рр. ХХ ст., серед українських археографів запанував підхід до документа як до історичної пам'ятки, в зв'язку із чим значну увагу було віддано мовознавчим аспектам документів, писаних староукраїнською мовою та дослідженню зовнішніх ознак пам'ятки. Дисертант доводить, що під концепт «історичне джерело» була підведена теоретична база, разом із цим не було уникнуто термінологічної плутанини «історичне джерело – пам'ятка». Не можливо не погодитися із висновком дисертанта щодо наявності

двох напрямів (концепцій) в українській радянській археографії та відповідним розвитком двох методик: археографії історичних джерел (зорієнтована на вибірковість та уніфікацію матеріалу) й археографії пам'яток епохи (збереження і відтворення індивідуальних рис пам'ятки та її цілісності). Третій напрям, сформований на підставі статті В. Романовського, на думку дисертанта, здобув розвитку лише в другій половині 1980-х рр. Дисертант вважає, що найбільшого розвитку у 60-х рр. ХХ ст. досягли актова та літописна археографія. Актובה археографія виглядає навіть більш розвиненою з точки зору порушення теоретичних питань.

У цілому, на нашу думку, Розділ ІІІ є глибоко теоретичним й аналітичним. Однак, у ньому дисертантом не приділено достатньо уваги розвитку та проблемам камеральної археографії. У 60-ті рр. ХХ ст. тут відбуваються значні зрушення, не завжди позитивні, а втім варті аналізу й оцінювання наслідків. Крім цього, якщо виходити із поділу, запропонованого дисертантом у попередньому Розділі ІІ на основні осередки розвитку археографії – партійний, академічний та архівний, то потрібно було б показати зрушення в середовищі кожного із них у 60-ті рр. ХХ ст., хоча б заради висвітлення тяглості. Зокрема, це стосується архівного осередку. До цього ж у Розділі ІІ йшлося про вплив російської, у т. ч. радянської, археографії на розвиток археографії в Україні. Цей вплив нікуди не дівся, а втім у Розділі ІІІ про нього вже не йдеться. Проте, вплив радянської російської археографії був достатньо відчутний в архівному осередку. У грудні 1962 р. в Москві було скликано Всесоюзну нараду істориків, на якій у доповіді секретаря ЦК КПРС Б. М. Пономарьової «Завдання історичної науки і підготовка науково-педагогічних кадрів у галузі історії» вказувалося на потребу ширшого розгортання роботи по створенню науково-довідкового апарату, впровадження в архівну справу новітніх технічних досягнень, підвищення наукового рівня публікацій архівних джерел. У 1962 р. з'явилися «Основные правила работы государственных архивов СССР», в яких уперше визначено склад науково-довідкового апарату архівів (путівники, описи, каталоги, короткі довідники по фондах архіву, огляди документальних матеріалів тощо), і методика його створення (розроблено структуру путівника, вимоги до подання характеристик фондів, покажчиків тощо). Того ж 1962 р. світ побачили методичні вказівки «О каталогизации документальных материалов государственных архивов УССР», які встановлювали вимоги щодо відбору фондів для каталогізації тощо. Постановою Ради Міністрів СРСР від 25 липня 1963 р. «О мерах по улучшению архивного дела в стране» перед архівами було поставлено завдання розроблення принципів побудови єдиної системи науково-довідкового апарату. Однією з причин його незадовільного стану вважалася слабка теоретична розробка питань його створення та удосконалення. Відповідно до листа Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР від 15 квітня 1964 р. № 2/2155-К (про єдину систему науково-довідкового апарату архівів) в архівах запроваджувався диференційований підхід до описування документів, у т. ч. в путівниках, довідниках, каталогах тощо. Диференційований підхід полягав у поділі всього комплексу фондів державного архіву на фонди 1-ої, 2-ої та 3-ої категорії та відповідному поводженні із ними. Розподіл фондів на три категорії було

запроваджено ще відповідно до циркулярного листа Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР від 10 серпня 1960 р. № 3/6353-Б. Так, на фонди 1-ої категорії складалися анотації в путівниках, фонди 2-ої категорії іноді анотувалися, а частіше – потрапляли до таблиць, розміщених наприкінці путівника, а фонди 3-ої категорії або потрапляли до таблиць, або про них узагалі не йшлося. Наприклад, фонди окупаційних органів влади часів Другої світової війни, ЗАГСів (до речі, із метричними книгами) належали до фондів 3-ої категорії.

Однак, усе вищезгадане разом спричинило хвилю публікації архівних путівників. Загалом, за нашими підрахунками, у 1961–1970 рр. в Україні друком вийшло 16 путівників. 1–4 червня 1965 року в Києві відбулася Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін, у роботі якої взяли участь представники Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР, архівних управлінь усіх союзних республік, а також Польщі та Чехословаччини (600 учасників, прозвучало 58 доповідей). У доповіді С. К. Кукреш йшлося про диференційоване описування документальних матеріалів в державних архівах». (див.: *Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін // Архіви України. № 4(72), липень-серпень, 1965, С. 3-14; Рекомендації Другої республіканської наукової конференції з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін // Архіви України, № 4(72), липень-серпень, 1965, С. 14-17*). Принагідно зазначимо, що єдиним виступом, у якому йшлося про археографію, на цій конференції була доповідь тодішнього директора держархіву Миколаївської області Ш. С. Людковського «Про публікацію документів радянського періоду», у якій було викладено міркування з приводу відбору документів і можливості публікації їх у витягах. 1967 року проведено огляд із каталогізації в державних архівах, в узагальненнях якого наголошувалося на застосуванні диференційованого підходу до відбору й описання документів у залежності від їх наукової цінності, а визначення наукового значення здійснювалося на засадах марксистсько-ленінської ідеології.

(Детальніше про диференційований підхід див.: *Основные правила работы государственных архивов СССР, Москва: Главное архивное управление при Совете Министров СССР, 1984, С. 61-104; Теория и практика архивного дела в СССР: Учебник, под ред. Ф. И. Долгих и К. И. Рудельсон, Москва: Высшая школа, 1980, С. 145-147 «Основы дифференцированного подхода к описанию документов при подготовке вторичной документной информации для включения в ИПС»; основні правила роботи державних архівів України, схвалені колегією Держкомархіву України 03.02.2004, протокол № 1, Київ, 2004*).

Поняття диференційованого підходу зникло в архівах із запровадженням Правил роботи архівних установ України, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 квітня 2013 р. № 656/5, хоча на практиці він уже не застосовувався від 2000 року, коли Г. В. Боряком було ініційовано програму підготовки довідкових видань «Архівні зібрання України» у межах двох серій: «Путівники» та «Спеціальні довідники». Таким чином, диференційований підхід, нав'язаний українським архівістам радянським російським архівним керівництвом, майже півстоліття здійснював суттєвий вплив на підготовку путівників, довідників, каталогів й інших видів науково-довідкового апарату в архівах, тобто на розвиток в архівах камеральної археографії. Отже, розгляду

застосування принципів диференційованого підходу було б доречно приділити увагу в дисертації.

Крім цього, якщо у висновках до Розділу III дисертантом указано на прогрес української радянської археографії в 60-ті роки XX ст., не лишнім було б зазначити причини цього прогресу. І цими причинами аж ніяк не можуть бути засади, закладені у 40-50-ті рр. XX ст. На нашу думку, загальному історичному тлу, на якому розвивалися події, варто було б приділили більшу увагу. Так, у період «хрущовської відлиги» підвищується інтерес суспільства до історії, багато чого з минулого переглядається, у зв'язку із чим зростають звернення до архівів та історичних джерел. Архіви стають більш відкритими. 1956 року СРСР, у т. ч. УРСР, навіть увійшов до Міжнародної ради архівів. Ще у лютому 1956 р. Рада Міністрів СРСР видала постанову «Про заходи по упорядкуванню режиму зберігання і кращому використанню архівних матеріалів міністерств і відомств». Зважаючи на цю постанову, уряд УРСР «дозволив» публікацію і всебічне використання архівних матеріалів, систематичне видання збірників документів, путівників, описів та оглядів архівних фондів. 1960 року українські архіви переведено з підпорядкування МВС УРСР до Ради Міністрів УРСР. Усе разом спричинило доволі бурхливий розвиток архівної справи у 60-ті–70-ті рр. XX ст. Проте, цього політичного контексту у Розділі III ми не вбачаємо. Якби його було відтворено, тоді б контрастніше виглядав початок **Розділу IV**, у якому вказано, що стан української археографії в 70-х рр. значно погіршився, порівняно із 60-ми роками.

У **Розділі IV** дисертант пише, що 70-ті рр. XX ст. – «це був період «великого погрому» гуманітаристики в Україні, основним натхненником і організатором якого був секретар ЦК КПУ з ідеологічних питань В. Маланчук... , головною мішенню для радянського керівництва у 70-80-х роках в Україні була національна свідомість українців. Тому усувалося все те, що «перетворювало українське питання на політичне – пам'ять про своє історичне минуле». Історичні документи були невід'ємною частиною цієї пам'яті» (с. 213). Разом із цим, дисертант висловлює думку про підйом археографії на новий, вищий щабель завдяки інтенсивній науковій роботі, яка проводилася загальносоюзними науковими центрами. Окремий підрозділ IV.1 дослідник присвятив усамостійненню археографії в СРСР як методологічній проблемі (вирішенню питання про перетворення археографії з допоміжної на самостійну наукову дисципліну, аналізу праць М. Селезньова щодо введення історії археографії у предмет археографії, В. Автократова, В. Хевроліної, Е. Шорохова, В. Черних, С. Шмідта та інших учених, які намагалися переглянути питання про предмет і методи археографії, її термінологію тощо). Наприкінці підрозділу IV.1 висновки побудовано на основі порівняння основних тенденцій у розвитку радянської, загалом, та української, зокрема, археографії в 40-х – 50-х (українська археографія була ініціатором змін в радянській археографії), 60-х (українська археографія не відставала від темпів загальносоюзної) і 70-х рр. XX ст. (українська археографія хоча й брала участь у розгляді надважливих питань про предмет археографії, її завдання і методи, але не пропонувала власних рішень, стан теоретико-

методологічних досліджень знизився). На нашу думку, це блискуче закінчення підрозділу, яким дисертант підводить до подальшого викладення матеріалу про методичні напрацювання української радянської археографії в царині едиційної, камеральної діяльності та архівної евристики.

Дослідник вважає, що видавнича справа в 70-х рр. ХХ ст. як в СРСР, так і в УРСР набирала з кожним роком все більшого розмаху. Пріоритетними стали серійні видання, на відміну від попередніх десятиліть, коли домінували збірники документів. Дисертант акцентує увагу на виданнях різнопланової тематики, що виходили друком у 70-ті рр. ХХ ст., реалізації плану підготовки видань, розробленого і схваленого Археографічною комісією АН УРСР і його змінах, особливостях серійних видань, питаннях оформлення науково-довідкового апарату. Він зазначає, що основна археографічна робота в УРСР у 1970-х рр. зосереджувалася в державних архівах, указує на ідеологічний догматизм і тенденційну однобічність більшості публікацій з історії соціалістичного будівництва, свідоме замовчування трагічних подій в історії України та долі видатних осіб, які стали жертвами сталінізму. Він пише, що чисельність публікацій не сприяла формуванню повноцінної джерельної бази історичних досліджень, а з поля зору видавців випадали цілі історичні епохи. З цим висновком дисертанта ми цілком погоджуємося. Причину такого стану видавничої роботи дисертант убачає в застосуванні принципу відбору, покладеного в основу формування документальних серій, адже архівісти готували збірники документів, згідно плану Головархіву, й мали обов'язково підтверджувати офіційну версію вітчизняної історії. Дослідник детально розглядає три етапи підготовки видань, на останньому з яких рішення остаточно приймалося одноосібно редактором. Разом із цим, дисертант не випустив з поля зору спроби створити інший тип видання, котрий більше б відповідав принципу повноти публікації (принцип «тезаурусу»), зразковим він вважає видання цього типу – збірник документів «Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні». Також дисертант зазначає, що укладачі намагалися подолати негативні наслідки вибіркості шляхом подання більш вичерпної інформації у науково-довідковому апараті до збірників.

У підрозділі IV. 2. 1. 2 автором дисертації розглянуто основні видання 1970-х рр. та відображення в них теоретичних засад. Тут важливим є висновок дисертанта щодо поглиблення контрасту між виданнями збірок документів феодальної та новітньої доби. Він пише: «Якщо перші поглиблювали науково-довідковий апарат, принципи передачі автентичності документів, то збірники, що відносилися до радянської історії, дедалі більше стандартизувалися, втрачаючи індивідуальні риси».

Підрозділ IV. 2. 1. 3 присвячено камеральній археографії. Дисертант значну увагу приділяє аналізу путівників, указуючи, що на 1970-ті рр. уже була вироблена чітка їх структура, а також з'явилися інші позитивні тенденції у виданні путівників. Для нас тут цікавим є погляд дисертанта на статті доктора історичних наук А. В. Санцевича, бо саме цього вченого ним обрано за свідка в позитивних зрушеннях у виданні путівників. На нашу думку, дисертантом випущено з поля зору актуальну для сучасності критику, подану

А. В. Санцевичем щодо путівників ще у 1975 р. Учений писав, що «фактично путівники “застигають” на році їх видання», проміжок між виданнями путівників складає від 12 років і більше, за цей період архіви природно встигають поповнитися значними надходженнями, не відображеними в путівниках (див.: Санцевич А. В. Підвищувати науковий рівень путівників по фондах облдержархівів // *Архіви України*, № 3(131), Київ, 1975, травень-червень, С. 9-16). Отже, А. В. Санцевичем уже тоді було порушено важливу проблему динамічності науково-довідкового апарату архівів, не вирішену й досі. На жаль, дисертантом на неї не вказано.

Далі в підрозділі про камеральну археографію йдеться про каталоги. На нашу думку, автору дисертації слід було б розмежувати поняття каталогів як виду видання (з точки зору археографії) та архівних каталогів (з точки зору архівознавства), оскільки з’являється враження змішаності термінів і суті, що за ними стоїть. У 1970-ті роки в архівах тривало створення системи каталогів, головним із яких був систематичний каталог і обговорювалися проблеми каталогізації (вибірковість каталогізації, відсутність каталогів на документи дореволюційного і довоєнного часу, чітких критеріїв створення іменних каталогів, взаємозв’язку різних видів каталогів між собою, невисокий рівень складання каталогів, плинності й непідготовленості співробітників, які здійснювали каталогізацію). Наявність зазначених недоліків уже тоді привела до думки про потребу в економічному аналізі рентабельності створення і використання каталогів (див. про це у статті Сісецький А. Г., Кукреш С. К. З досвіду каталогізації документів державними архівами Української РСР // *Архіви України*, № 5(133), К., 1975, вересень-жовтень, С. 10-17). Ми вимушені констатувати правоту вчених, які вдалися до цієї критики, оскільки сьогодні архівні каталоги не відповідають вимогам сучасних дослідників, їх недоліки стали очевидними. А втім, автором дисертації детально розглянуто публікацію каталогів давніх документів (за О. Купчинським).

Теж саме стосується розгляду питання про описи. Незрозуміло, що має на увазі дисертант, порушуючи питання про описи. У 1970-ті рр. у державних архівах тривала інтенсивна робота над описами. Про неї свого часу писав у своїй статті О. Г. Мітюков: «Основним і найбільш масовим довідником в системі науково-довідкового апарату державних архівів є описи. Функції опису ширші від інших довідників, оскільки він дає конкретну інформацію про зміст фонду і разом з тим є обліковим документом. Тільки на основі описів можна створювати інші довідники – каталоги, путівники, огляди тощо. Документальні матеріали державних архівів УРСР обліковані і описані в 181987 описах. З повною впевненістю можна сказати, що архівісти республіки виконали величезну роботу щодо описування й обліку історичних джерел. Вони переглянули мільйони справ, вивчили їх, облікували і склали на них анотації... В той же час проведений аналіз науково-довідкового апарату, незважаючи на значні досягнення в цій галузі, дає підстави зробити висновок, що ще не вирішено до кінця завдання створення хороших, повноцінних описів на документи фондів 1-ої і 2-ої категорій... лише приблизно 63 % описів на документи радянського періоду фондів 1-ої категорії задовольняють існуючим вимогам, 2-ої категорії – 67 %; на документи дорадянського періоду показники ще нижчі: по фондах 1-ої категорії вони складають 58 %, по фондах 2-ої категорії – тільки 34 %. На частину документів раннього періоду в архівах є тільки облікові описи, за якими може бути здійснена лише первинна інформація стосовно назви фонду і хронологічних рамок документів. В ряді випадків не можна визнати задовільною якість робіт з удосконалення описів. Найбільш характерними недоліками, що особливо часто

зустрічаються в описах, є: невдало складені заголовки справ, відсутність уніфікації прийомів описання, неточності у фондуванні документів, занесення до описів справ, що не підлягають постійному зберіганню. В більшості цих описів відсутній необхідний внутрішній довідковий апарат. Лише приблизно 20 % удосконалених описів мають передмови, тільки деякі з них – показчики» (див.: Мітюков О. Г. Науково-довідковий апарат до фондів державних архівів Української РСР // *Архіви України*. № 4 (132)– К., 1975, липень-серпень. – С. 16–17). Відтак, якщо дисертант має на увазі саме архівні описи, то навряд чи могла виникнути ідея в 1970-х роках про те, що вони здатні замінити видання самих документів (с. 253).

Стосовно підрозділу IV. 2. 1. 4 «Архівна евристика», то на нашу думку його було б доречніше назвати «Внесок М. Ковальського в розвиток архівної евристики». У широкому сенсі «евристика» є наукою, яка досліджує закономірності евристичної, творчої діяльності людини. Таке визначення евристиці ще 1967 р. надав засновник лабораторії евристики Інституту загальної і педагогічної психології АПН СРСР, д. п. н. В. Пушкін у монографії «Эвристика – наука о творческом мышлении» (Москва, 1967, С. 5-6). Видатний білоруський психолог, фундатор теорії продуктивної розумової діяльності, І. М. Розет у монографії «Что такое эвристика» зазначав: «В даний час термін «евристика» багатозначний. Він вживається різними дослідниками для позначення спеціальних методів вирішення нестандартних завдань, способів організації творчої діяльності, в т. ч. й колективної, прийомів навчання шляхом застосування навідних запитань, нарешті, для позначення особливої науки, що вивчає творчий процес... Вчені по-різному визначають предмет евристики як науки... Проте одне залишається безсумнівним: евристика займається вивченням того, як робляться відкриття, як встановлюються нові, раніше невідомі істини, як вирішуються такі завдання, котрі вимагають не тільки певних міцно засвоєних знань і умінь, а й припущення, вигадки, кмітливості. Коротше кажучи, евристика як наука... вивчає продуктивну розумову діяльність, що приводить до оригінальних результатів» (Мінськ, 1988, С. 5-6). Основи архівної евристики заклали французькі вчені Ш.-В. Ланглуа та Ш. Сеньобос, а термін «евристика» щодо архівного пошуку вперше застосував радянський російський історик-архівіст Б. М. Кочаков у 1937 р. Учений указував, що евристика потрібна для архівного пошуку у разі відсутності потрібного науково-довідкового апарату (Кочаков Б. М. *Русский законодательный документ XIX-XX веков // Вспомогательные исторические дисциплины: Сб. статей*. М.-Л., 1937. С. 319-320). У другій половині ХХ ст. проблеми архівної евристики намагалися розробляти процитований дисертантом Л. Шепелев, В. Автократов, М. Ходаковський, на початку ХХІ ст. в Росії – Н. Толстова, О. Булюліна, Т. Хорхордіна та А. Попов, в Україні – Н. Христова. А втім, найближче до розуміння суті архівної евристики як наукової дисципліни підійшов нинішній директор Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, д. і. н. Г. В. Папакін. Ще 1998 р. у першому українському підручнику з архівознавства він виокремив дві складові архівної евристики: перша є «малодослідженим творчим процесом, що має індивідуальний, специфічний характер і залежить від інтелектуальних здібностей користувача (дослідника, вченого, фахівця). Друга є технічним процесом пошуку архівної інформації» (Папакін Г. В. *Роль архівної евристики у використанні документної інформації* //

Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / Редкол.: Я.С.Калакура (гол. ред.) та ін. – К., 1998. – С. 205). Друга складова архівної евристики, навіть й за умови недосконалості архівних довідників, досягла певних успіхів і відповідає на питання «*де шукати*». Архівісти не лише створили науково-довідковий апарат архівів, вони є майстрами технічного пошуку. На жаль, перша складова архівної евристики навіть не зрушилася з мертвої точки, а саме вона має відповісти на питання «*як шукати*». Враховуючи те, що евристика є наукою про закономірності творчого мислення людини і її завдання полягає в дослідженні та розвитку креативних методів пошуку знання (інформації) й шляхів до наукового відкриття, архівна евристика мала б зосередитися на архівісті. Саме архівісти є неперевершеними шукачами архівної інформації. Тисячі запитів кожен хвилину виконуються в архівах по всьому світові. Якби архівісти під час їх виконання поклалися лише на архівні довідники, за умови недосконалості науково-довідкового апарату, вони б не досягали щоразу успіху. Проте на практиці вони роблять це кожного разу й знаходять потрібну інформацію або впевнено гарантують її відсутність в архіві. Відтак, завданням архівної евристики має стати дослідження творчого мислення архівіста, процесів, що відбуваються в його мозку під час здійснення професійної діяльності, креативних методів, застосовуваних ним в архівному пошуку. Зважаючи на вищевикладене, архівна евристика як наукова дисципліна не розроблена. У цьому полягає наша точка зору на написаний дисертантом підрозділ дисертації «Архівна евристика».

Крім цього, ми заперечуємо тезу дисертанта, що евристика має два напрями – бібліографічна й архівна (с. 255). Пошук джерел перебуває в полі зору кількох «евристик»: *інформаційної* (має справу зі створенням програмного забезпечення для пошуку джерел в електронних базах даних, ЗМІ, Інтернеті), *історичної* (розробляє теорію і практику пошуку історичних джерел; амбіційно претендує на поглинання бібліографічної, архівної, музейної, інформаційної евристик), *джерелознавчої* (пошук історичних джерел як опублікованих, так і неопублікованих архівних), *бібліографічної* (пошук опублікованих джерел), і, нарешті, *архівної* (пошук неопублікованих архівних джерел). Варто також було б розмежувати поняття польової археографії та архівної евристики.

Щодо розгляду доробку М. Ковальського, то дисертантом внесок ученого висвітлено детально й точніше, ніж попередніми дослідниками цієї теми, підмічено головні здобутки вченого (див. Мельник О. *Роль і значення евристики в дослідницькій роботі істориків (за працями М.П. Ковальського)* // *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія «Історичні науки». Вип. 20. 2013. С. 80-86*). А втім, якщо критично поставитися до М. Ковальського, то стане зрозумілим, що вчений працював саме над удосконаленням технічного процесу пошуку архівної інформації.

У підрозділі IV. 2. 2 дисертант висвітлює розвиток видової археографії в УРСР у 1970-х роках, а саме актової та літописної. Детально розглядається публікація грамот і наголошується на внеску колективу Інституту української мови АН УРСР, документів судово-адміністративних установ (дисертант знову звертається до наукового доробку М. Ковальського та О. Купчинського). Акцентується увага на таких формах публікації як регести, каталоги. Під час

розгляду літописної археографії дисертант аналізує доробок М. Литвиненка, Я. Дзири, Ю. Мицика, Ю. Князькова та інших учених.

Після ґрунтовно проведеного аналізу розвитку української археографії у 1970-ті рр. дисертант дійшов цілком достовірного висновку щодо кризових явищ у її царині в Україні на той час: «Фактично українська радянська археографія у 70-х роках випала з контексту загальносоюзної, зосередившись в основному на питаннях едиції актуальних в ідеологічному плані видань. Це відобразилося як на рівні теоретичних розробок, що є в цей час по-суті поодинокими спробами, а також на кількості археографів, задіяних в розробці теорії... Фактично археографія як окрема дисципліна припинила своє існування на певний час. Якщо вона існувала, то лише як відгалуження інших допоміжних дисциплін – архівознавства та джерелознавства...».

У **Розділі V** дисертант висвітлює проблеми переходу від української радянської до власне української археографії у 1980-ті роки. Розглядаються питання про предмет, об'єкт, завдання археографії, у т. ч. кожного з її напрямів, указується на існування кількох концептів археографії, більше того на загрозу зміни назви дисципліни через зведення її до едиційної практики, зміну ставлення до усталеної археографічної термінології, інтерпретації термінів. Дослідник пише, що у 80-ті рр. ХХ ст. чільне місце серед публікацій посідають корпусні і моно видання. На нашу думку, важливо те, що дисертант не зосередився лише на внутрішніх процесах у середовищі української археографії, а її розглянув зовнішні впливи, зокрема вплив концепції українознавства гарвардського осередку (власне розробленого ним плану публікацій джерел української історії). Значну увагу в Розділі V приділено аналізу наукових здобутків П. Соханя та Г. Боряка, Л. Дубровіної та інших. Автор дисертації демонструє як археографія 1980-х, незважаючи на застійні явища, створила платформу для інтенсифікації свого розвитку в 1990-х роках. Яскравим моментом у розділі є показ думок, висловлених щодо розроблення археографічних правил українськими вченими Я. Дашкевичем та І. Бутичем (котрі виступили проти будь-яких уніфікованих правил), а також Н. Яковенко (який пропонував узяти за основу загальноєвропейські норми). Дисертант детально розглядає особливості типів, видів і форм видань, проблеми вибору й передачі текстів, правила та методичні рекомендації, питання археографічного оформлення та створення науково-довідкового апарату. Нарешті у підрозділі V. 4. 2 автор дисертації, зазначаючи, що у 1980-х роках українська археографія розпочала свій шлях до відродження, аналізує десятирічний видавничий план, спрямований на заповнення очевидних прогалин в опублікованій джерельній базі української історії «Перспективний план підготовки до друку та видання джерел з історії України (на період до 2000 року)» (К., 1989). Дисертант доходить висновку, що в плані відчувалося намагання охопити якомога ширший спектр джерел, синтезувати все найкраще, що було вироблено українською археографією протягом її історії. До Розділу V також уміщено детальний аналіз розвитку літописної археографії у 1980-х рр.

У висновках до розділу дисертант не менш оптимістично ставиться до здобутків української археографії 1980-х років, ніж у тексті. Він пише, що у цей

період, а то були часи «перебудови», на тлі загальної стагнації всесоюзної археографії, українська археографія отримала шанс на просування власних позицій, перебувала в стані активного пошуку, активно займалася проблемами теоретичного й методичного плану, що раніше було прерогативою всесоюзних археографічних центрів: «Це питання предмету, функцій, завдань археографії, визначення базової термінології, визначення меж археографічної діяльності, співвідношення з іншими галузями історичної науки. Від розробки цього теоретичного рівня залежало формування засад видавничого плану; методів пошуку, опрацювання та видання історичних документів. Ще однією прикметною рисою цього періоду стало те, що формування засад перспективного видавничого плану вийшло на рівень окремої методичної проблеми. Всі ці події свідчили про вихід української радянської археографії з тіні всесоюзної і пошук власних засадничих принципів. Тобто, це було свідченням початку абсолютно нового етапу в історії української археографії загалом» (с. 344). Дисертант підносить значущість створення Археографічної комісії АН УРСР (1987 р.), та Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, заснованого на її базі 1990 р. Дослідником підсумовуються результати археографічної роботи та визначаються її перспективні напрями. У цілому Розділ V виглядає ґрунтовним з точки зору змалювання історичних подій у галузі археографії 1980-х рр., навіть дещо «осучасненим», оскільки автор майстерно показує вплив процесів 1980-х на 1990-ті роки й сьогодення.

Наприкінці дисертаційної роботи автором зроблено ґрунтовні висновки за періодами. Всі поставлені завдання в дисертації виконані й у результаті автором досягнуто мети дисертаційного дослідження. Визначено зміни у розумінні предмету, методу та функцій археографії; виокремлено особливості радянської археографії та розвитку в її контексті української археографії; узагальнено досвід розбудови теорії і методики української радянської археографії в 40-ві – 80-ті рр. ХХ ст.; доведено, що через домінування всесоюзного археографічного центру за часи УРСР не вдалося створити цілісної теоретико-методологічної системи власне української радянської археографії; на численних прикладах публікацій і аналізі показано, що найрозвинутішим напрямом археографії був едиційний, при чому саме він найбільше страждав від партійно-політичного тиску; визначено теоретичні та практичні завдання сучасної археографії з урахуванням її попередніх здобутків як позитивних, так і негативних. Дисертант у загальному підсумку стверджує, а ми з ним цілковито погоджуємося, що зроблене в галузі теорії і методики археографії в попередні роки становить фундамент, на який опирається можливий процес подальшої розбудови української археографічної бази даних, великого за обсягом та унікального за змістом джерельного каркасу системи знання про минуле України (с. 369).

Дисертаційна робота містить список використаних джерел та літератури, оформлений відповідно до сучасних вимог, додатки. Автореферат дисертації відображає основні положення дисертаційного дослідження.

Представлена дисертація підготовлена на високому науковому рівні та є солідним внеском автора у розвиток археографії й історичної науки в цілому. Дисертація відповідає вимогам, що висуваються до досліджень докторського рівня. Вона ставить і вирішує величезне коло питань, у ній детально, до нюансів, розглянуто теоретичні й методологічні аспекти археографії як науки (теорії, методології) та практики 40-х – 80-х років ХХ ст. Дисертант не боїться торкатися наукових проблем, котрі, як очевидно, викличуть палкі дискусії в майбутньому. Крім цього, дисертація експресивна за своїм характером, вона викликає емоції й не залишить байдужим жодного археографа, архівіста й історика, адже її автор узагальнив життєво важливий досвід наших попередників. Відтак, наведені нами в тексті відгуку зауваження є більше роздумами над пройденим українською археографією шляхом, ніж виявленими недоліками дисертації. Вони жодним чином не зменшують вартості наукового дослідження дисертанта. З точки зору цінності цього дослідження, не побоїмося заявити, що воно має бути прочитане кожним, хто планує працювати над збірником документів або архівним довідником, поринути в царину археографічних історичних, теоретичних і методологічних досліджень.

Зважаючи на вищевикладене, автор дисертаційного дослідження, Маврін Олександр Олександрович, заслуговує на присудження ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни».

**Директор державного архіву
Миколаївської області,
доктор історичних наук**

Л. ЛЕВЧЕНКО

*Згідно директори засвідчує
Заступник начальника
організаційно-кадрової
розділу-секретарі
15.03.2019*

С. В. Н. Н. Н.